

30. L'ESCLAVITUD

Aspectes polítics, morals i socials

No tots els esclaus foren àrabs, però la major part eren islàmics, especialment al segle XIII. En aquesta miniatura de cavallers de croada davant d'un grup de musulmans, observam la imatge cristiana dels àrabs. Els cavallers són representats com sers superiors i dominants. [Fig. 214]

Un percentatge dels esclaus a la Mallorca medieval foren captius de guerres, pirateries o ràtzies, organitzades amb la finalitat de captar mà d'obra. A diferència de com nosaltres entenem l'expressió 'presoners de guerra', llavors l'autonomia personal de l'esclau o l'esclava era presa, i ells reduïts a mercaderia, subjecta a tràfic i negoci. El seu estatus i la seva designació fou cosa de paradoxes profundes que reflectien la contradicció al cor de l'esclavitud medieval.

Sovint foren nomenats *captius* als documents contemporanis on tenien la condició de segrestats que havien de reunir un rescat per ser alliberats. La pràctica del segrest al món medieval involucrava normalment persones d'alt rang o bastanta

riquesa que podien assegurar un benefici interessant. Emprar la mateixa paraula per parlar dels esclaus obtinguts per aprofitar-se del seu treball podia haver estat un intent de suavitzar la dura realitat de la seva condició.

Captius

Alguns binissalemers també foren presos com a captius. Així una notícia de l'any 1320: "25 agost. El rei Sanxo comunica al lloctinent general de Mallorca que Ramon de Palou de Robines ha exposat que fou pres captiu pels sarrains a Bugia i reberen dels seus béns 773 lliures. Té 4 filles i un fill i demana pietat" (RRV2. p. 10).

Fou un home acomodat i tenia un nom distingit. Bugia, al nord d'Àfrica, fou un important centre de comerç amb Mallorca.

Una gran paradoxa de la dependència de l'economia mallorquina cristiana d'esclaus i esclaves fou la proximitat a Al Andalus, una societat avançada i sofisticada, mentre a Mallorca els correligionaris d'aquest foren relegats a no més que mercaderia. En aquest fragment d'un fresc andalusí del segle XIII, unes dones musulmanes escolten un músic. [Fig. 215]

Les comunicacions havien de ser freqüents i aquest atemptat sembla un segrest típic, per diners.

L'any 1397 hi hagué un intent de reunir els diners per pagar la llibertat d'un altre captiu de Binissalem: "*Guillemó Terrassa mariner de Mallorca diu que no fa gaire és estat captivat en terra de moros i algunes persones li prometeren donar-li aquestes quantitats per l'ajuda del seu rescat [...]*" (RRV2, p. 34).

Segueix una relació de deu persones que han promès quantitats de 5 sous a 10 lliures cadascun per fer un total de 15 lliures. Podem concloure que fou un mariner corrent de fortuna modesta. Un dels amics s'identifica com a traginer.

Llavors, qualsevol persona podia ser capturada al mar o en el curs d'una ràtzia a la zona de la costa. L'historiador Gabriel

Llompart Moragues ha escrit un article sobre, "*la angustia existencial de la població costera mallorquina*" (1984, p. 107-25) a causa d'aquest perill d'ésser capturat i venut com esclau. A temporades la població costenera acostumava a abandonar el poble de nit i dormia al camp, a la garriga, amb tota la família i algun animal preuat. L'article també esmentava l'alt cost en diners pels illencs, per mantenir guardians a les zones de costa més exposades.

L'esclavitud

Els segrests de mallorquins fou un fenomen distint de la "*véritable Révolution esclavagiste*" postulada per l'historiador francès Henri Bresc (1990, p 89) com a resultat de la conquesta de Mallorca i Menorca. Ell ho caracteritza com una ruptura amb les pràctiques del passat recent a més d'estar en contradicció amb els principis de llibertat codificats a les Franqueses. L'esclavitud mai no havia desaparegut, però en la seva forma més crua havia disminuït força al llarg de l'edat mitjana. En el nostre capítol 28, "*Guanyar-se la vida*", hem anotat la indiscriminada matança i expulsió dels habitants musulmans de Mallorca després de la conquesta, el que suggereix que l'esclavitud no formava part del projecte original dels invasors cristians.

Hi havia, doncs, un canvi radical de política, possiblement arrelat en la comprensió de la veritable perspectiva demogràfica: un dèficit permanent de mà d'obra.

"[...] por la sterilidad de la terra todo el lavor se ha de fazer con esclavos [...]" (Jordi Ventura, 1977, p 81).

mentre la apreciació es desenvolupa

"[...] que era más remunerador en Mallorca comprar un esclavo, que pagar jornal un día y otro" (Alvaro Santamaría, 1978, vol. III, p. 149).

Així, amb l'extensió de l'esclavitud en un país d'homes lliures s'establí una

paradoxa com a fet fonamental. Els contrastos abruptes entre llei o teoria i pràctica sovint generen tensió.

L'esclau ordinari fou un treballador forçat, obligat a fer feina fins que ell mateix, o amb ajuda de familiars o amics, pogués pagar el seu preu de compra o fins que fos alliberat per la clemència del seu propietari. El seu règim més freqüent fou un contracte de la *talla*, un senzill acord en el qual l'esclau pagaria una quantia estipulada del seu salari fins que hagués satisfet el preu que el seu amo ha pagat per ell. Sembla, a l'aparença, relativament benigne; equiparable fins a un punt amb el sistema jueu d'esclavatge temporal, practicat entre ells. Si hagués existit un sentit de malestar o vergonya per la situació dels esclaus, règims com la

El 'pare' de la medicina medieval fou el grec de l'Àsia menor, Pedaneus Dioscòrides del primer segle dC que escrigué una enciclopèdia farmacèutica en cinc toms: *De Materia Medica*, en llatí. Fou un metge de l'exèrcit romà i viatjava per tot l'Imperi romà. El llibre fou copiat i traduït durant segles i arribà a la península Ibèrica a mans dels àrabs d'Al Andalus. Aquest exemple fou copiat allà al segle XII. [Fig. 216]

talla en suavitzaven l'aparença. La societat de la edat mitjana no fou del tot insensible al 'dret natural a la llibertat' que contradiu l'ús de l'*homme-machine*, com Henri Bresc designa l'esclau (1990, p. 90).

La societat en general tampoc no estigué acostumada a tractar amb esclaus en la vida diària. Un artesà, mercader o pagès considerarà la compra d'un o dos esclaus

si mancava mà d'obra. Hi havia carència de mans durant els segles XIII i XIV, una situació accentuada després de la pesta negra durant la segona meitat del segle XIV. L'home havia de pensar en com seria la seva relació amb l'esclau o esclava, ja que visqueren junts, quasi del cert en un espai petit, i probablement l'amo havia de concedir un grau de confiança a l'esclau. Com ha de ser el seu tracte amb un humà que havia comprat amb diners i de qui espera un rendiment de treball? Molt distint era el

En aquesta il·lustració d'una còpia dels toms de Dioscòrides, feta a Bagdad el 1224, un farmacèutic àrab prepara un medicament de mel. [Fig. 217]

cas d'un gran terratinent que tenia majoral i dependències adients i s'evitava la necessitat d'una relació personal amb els seus esclaus.

Per l'administració i l'església, el dilema era diferent. Per l'església, l'esclavitud constitueix un oberta contradicció amb el dret natural a la llibertat que defensaven personatges com Ramon Llull. Per l'administració, com anota Besc, (1990, p. 93) la revolució esclavista trobava un estat sense institucions per supervisar el gran nombre de captius, persones previsiblement desesperades i perilloses. El perill mínim seria que ells intentessin escapar, causant així una pèrdua econòmica.

La teoria de la gestió de l'esclavitud...

Es crea un oficial, el mestre de guaita, que arribà a disposar d'un equip d'ajudants, just per controlar i reprimir els esclaus (Antonio Planas Rosselló, 1996, p. 95). El mestre tenia poders de jutge i de policia en els assumptes dels esclaus, a més dels seus amos. Es posà en marxa una reglamentació molt estricta sobre tots els aspectes del tractament amb esclaus i esclaves especialment amb respecte als esclaus de la part forana on els nombres eren majors i les possibilitats d'una supervisió adequada menor. Probablement aquest ofici ja existia al segle XIII, mentre el servei i la seva jurisdicció foren ampliades el segle següent.

L'administració volia assegurar que els esclaus sentissen força por i, al mateix temps, crear un *coupure définitive*, un tall conclouent: jurídic, polític, moral i material entre homes lliures i esclaus. Aquesta 'fossa', com ho caracteritza Besc (1990, p. 93), inclogué limitar els poders dels amos sobre els esclaus, reemplaçant-los pel poder governamental. El mestre de guaita tenia el poder d'imposar les mesures de supervisió

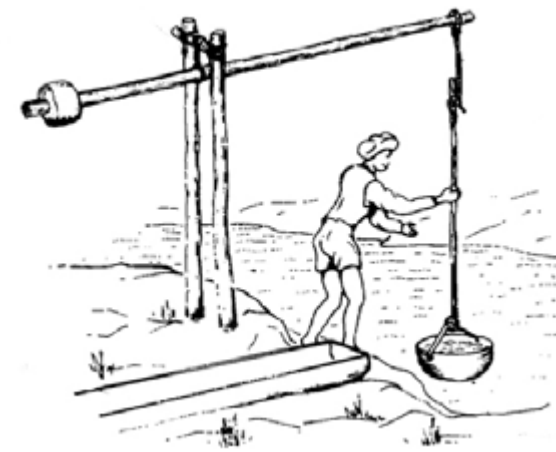
Ibn al-Baytar nasqué prop de Màlaga a finals del segle XII i viatjà durant vint anys recollint plantes per les terres islàmiques del nord d'Àfrica fins arribar a Damasc, on moria el 1248. Important a la història de la botànica, escrigué una compilació que inclogia 1.400 plantes alimentàries i medicinals, que foren emprades fins el segle XIX. Aquí una pàgina d'un llibre de cures seves. [Fig. 218]

als amos d'esclaus i d'imposar penes a tots els que no les respectaren amb suficient severitat.

Així era la teoria. Entre el natural humà, més aviat pacífic que violent, més aviat gandul que estricte, i les prescripcions que Besc caracteritza com a 'terroristes', s'obria una altra fossa de compliment. L'aplicació de les mesures governamentals fou bastant menys que perfecta segons els documents de caire sociològic que tenim als arxius de la Cúria Reial de Robines.

A més, per la naturalesa de la vida agrícola, es necessitaven exempcions d'algunes prescripcions massa estrictes. A pesar de les ordenances punitives d'un rigor extrem, podem constatar que els esclaus de Binissalem de propietaris petits gaudien d'un grau d'autonomia en les seves vides diàries. El tractament que reberen fou sovint pragmàtic, encara que ells no deixaven d'existir entre persona i bé.

Hi havia una altra dificultat creada per la paradoxa entre els drets humans predicats i el tractament d'un grup d'humans com a criatures sense drets; el cas dels esclaus cristians. Molts d'ells, de l'est d'Europa, entraren al mercat el segle XIV i en alguns

A l'edat mitjana, s'importaven a Europa les tècniques i màquines islàmiques, tant com coneixements de medicina i ciència seus, aleshores superiors que els que usaven els europeus. El *shaduf*, que els binissalemers varen reconèixer com la tècnica del pou Poal, fou un invent egipci. El mateix principi era emprat a les màquines per tirar pedres, els trabuquets, emprats en setges contra forces i ciutats emmurallades. [Fig. 219]

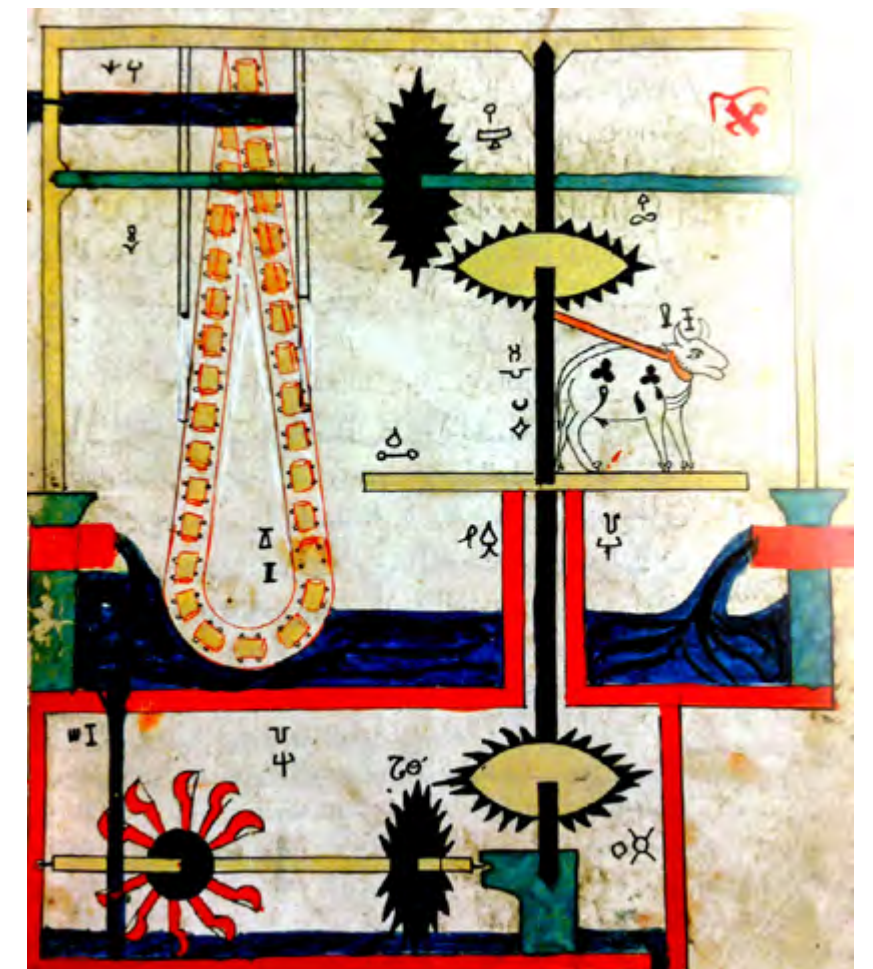
casos reivindicaren amb energia el seu dret a un tractament més humà. A més, alguns esclaus estaven més ben preparats que els seus amos; hem mencionat que un o altre esclau era nomenat majoral, i a Binissalem més d'un esclau grec aconsellava els prohoms sobre pràctiques agrícoles perquè mostraven una formació superior. Resulta que el tractament dels esclaus i esclaves fou erràtic i desigual, depenent de l'humor o personalitat dels seus contrincants homes lliures.

... i la pràctica

El típic esclau mallorquí fou objecte de comerç i al mateix temps una persona que podia treballar i ser recompensada fins a pagar el seu preu a l'amo i tornar a l'estat de lliure. Tenia capacitat per fer i firmar contractes, la seva paraula tenia valor en un tribunal, feia préstecs als veïns cristians, i aquests deutes foren reconeguts, a vegades

almenys, per les autoritats. Per exemple, "1344. 20 maig.- Jordi grec esclau lliure reclama 6 lliures i 2 sous a Arnau Despuig" (RRV2, p. 14).

Per llei, era prohibida la reunió de més de tres esclaus junts i ells no podien passejar durant la nit, quan "els fermassin amb anelles de ferro a les cames" (Margalida Pujol, 1996, p.130). Es recorda, això no obstant, el notori clam: "Sopar dels esclaus", (*Judicis 1*, clam vint-i-dosè) quan no menys de set esclaus de set amos es congregaven per sopar a una casa de Binissalem. Allà hi vivia un esclau o llibert del mateix batle que presidia el

Més sofisticades eren la *noria* i la *saqiya*; màquines per elevar l'aigua en quantitats importants. Aquesta *saqiya* era un invent del famós enginyer Ismail Al-Jazari, (1136-1206) que nasqué al nord d'Iraq (ara Kurdistan). Ell inventà dotzenes de mecanismes, inclòs un espectacular rellotge d'aigua, el robòtic *The Elephant Clock*, que marcava les mitges hores i hores amb el cant dels ocells i platerets. [Fig. 220]

procés. Ocorria el gener de l'any 1382 i el que preocupava el tribunal sobre els fets fou determinar si els aliments que havien menjat foren robats. Els amos no mostraren alarma per la reunió de tants esclaus de nit.

“E amb prohomes [el batle] pres escorcoll de la dita casa e atrobà davall màrfaga de la dita casa llanes pelades fresques e atrobà plomes de gallina e ventrells de gallina e molts d'ossos de bestiar de llana” (Judicis 1, clam 22, p. 101).

Seguí l'interrogatori de cada esclau; de quin animal havia menjat i com ho havia trobat o obtingut. Segons Francesc Canals, que transcriu el document, *“La sentència és de tot il·legible i per tant desconeixem la sanció que es posa als set captius” (Judicis 1, p. 104)*. Es pot anotar una altra novetat al tractar aquest cas; fou el batle (just un dels implicats) que tenia jurisdicció per jutjar el cas i no hagué de recórrer al servei del mestre de guaita.

Bastant freqüents eren els delictes comesos en el curs d'un dia de treball. De vegades un esclau que guardava bestiar els deixava entrar, o conduïa aposta, a camps d'altres propietaris per alimentar-se, amb el resultat de danys al cultiu. En aquest cas rebia primer l'esclau, normalment cops i insults, però després, moltes vegades s'implicaven els propietaris respectius, primer intercanviant insults o pedres i subseqüentment enfrontant-se en un judici. L'amo normalment prenia la part del seu esclau. L'encarregat de guardar bestiar solia portar una llança; donada, se suposa, pel seu amo. Una proporció substancial dels clams oïts pel batle tractaven de tal situació.

De vegades els esclaus foren atacats sense raó demostrada o evident, i les esclaves, violades mentre treballaven o passaven pel poble. Podia ser que rebessin per pertànyer a una persona en particular o simplement pel fet de ser esclaus. No acostumaven a oferir resistència.

Hem parlat ja de la prostitució d'esclaves; o forçada, o 'voluntària', per aconseguir el preu de la seva llibertat. Girant l'assumpte,

existien cases de relacions entre esclaus i les seves propietàries cristianes; concubinatge i fins i tot matrimoni, normalment amb viudes, que havien així comprat un marit. Antoni Mas Forners (2005, p. 80 i 81) diu que *“pareix que les relacions entre cristianes i captius també eren considerades una pràctica delictiva”*. Relacions sexuals entre esclaus i esclaves fadrins no eren permeses tampoc i en almenys una causa al segle XV ambdós foren executats; *“per tant detestable crim són stats condemnats” (Antoni Mas Forners, 2005, p. 81)*.

La informació que ha arribat als nostres dies de les vides dels esclaus té una alta proporció de dolenteria 'alleugerada' amb elements picarescs. A part dels contractes amo-esclau, els detalls de la vida particular dels esclaus han perdurat quan foren documentats als judicis de l'època, com a testimonis, com a acusats i rarament, com a acusadors.

En relació a la població total, els esclaus (però menys les esclaves) són esmentats amb una freqüència alta als judicis, però tan sols en podem especular el perquè. Per la seva condició eren més exposats i més vulnerables que els homes lliures. Bresc apunta la contradicció de denegar a un esclau l'estat humà, considerar-lo una mercaderia o animal insensat*, al mateix temps que se li atribueix la responsabilitat criminal (1990, p. 95).

La fuga i altres delictes

El risc de la fuga d'esclaus fou generalitzat, i era prohibit que ells anassin al mar.

“1370. 31 maig.- Bernat Fuster d'Alcúdia diu que un captiu de Pere Llorenç de Robines amb altres captius li prengueren una barca i fugiren, però després aquest captiu va tornar. El governador mana que sia pres i tremès a la presó de Ciutat” (RRV2, p.23).

Aquest individu fou empresonat a Ciutat encara que havia abandonat la fuga i tornat

a Mallorca. És possible que Pere Llorenç hagués preferit recuperar el seu esclau, però la llei sentenciava a mort els còmplices lliures de la fuga d'un esclau.

La possibilitat de delictes contra la persona o la propietat del seu amo era certa; esclaus executaren robatoris menors amb certa freqüència i, a vegades, assassinaven o violaven persones de la casa. Les penes que els esperaven si eren convictes de crims seriosos foren horripilants encara dins una època de violència i crueltat. A principis del segle XV a Binissaleu, per exemple: *“1408, 17 octubre.- La Procuració reial paga 2 lliures i 6 sous despeses en l'execució d'un captiu de Pere Llorenç, batle de Robines, anomenat Joan sard delat que a hores de nit entrà en la cambra on dormien la muller i dues filles del batle amb voluntat d'hontar la dita dona. Fou sentenciat que en la plaça de Robines fossin fets quatre quaters i posats per quatre camins” (RRV2, p. 37)*.

“1437, 27 gener.- La Procuració reial paga una lliura per l'execució de dos captius, un d'Arnau Albertí ciutadà, l'altre de Tomàs Terrassa de Robines els quals foren condemnats ço és, el captiu de Tomàs Terrassa fos penjat a les forques de rafal Garcés i l'altre havia de córrer la vila de Robines amb assots i després li sien tallades les orelles en la plaça de Robines” (RRV2, p. 42).

Una apreciació de l'esclavitud

Hi ha una avaluació dels esclaus en un article modern, que reflecteix l'èxit de la política de la “fossa” que ha de separar la persona lliure i l'esclau. M. Rafael Juan, diu a l'article, “Cofradías de Libertos de Mallorca” (1973) *“El apreciación de sus amos, fundada en experiencia, era generalmente el esclavo un ser abyecto, amoral, en cuyo corazón anidaban, sin escrúpulo el vicio de traición: un enemigo a quien tener a raya y de quien defenderse. En esta apreciación cabía margen para honorosas excepciones y sin duda las hubo” (p.568)*.

Aquesta imatge de dos joves musulmans a un pou, és del sostre de la Capella Palatina a Palerm, capital de Sicília. La capella, decorada vers el 1150, és una obra d'art impressionant a més d'un exemple de la coexistència pacífica momentània de cristians i musulmans. Combina art cristià i islàmic en un *tour de force* únic. Fou executat durant el regne de Roger II, un rei cristià, però el seu estil és eclèctic i el sostre mostra influència bizantina a més d'iconografia àrab. Es poden veure més fotos similars al [website: http://warfare.meximas.com/12/Cappella_Palatina-ceiling-Birds.htm](http://warfare.meximas.com/12/Cappella_Palatina-ceiling-Birds.htm) [Fig. 221]

Ell continua: *“Lo cierto es que muchos esclavos, por obra de sus buenos amos, llegaban a bautizarse, y por este hecho debían merecer trato más humano, conforme al espíritu de la religión que sus amos profesaban y que ellos conscientemente habían abrazado” (1973-4, p. 569)*.

Una interpretació eclesiàstica atribuïa la mala fortuna de ser esclau als pecats o defectes de caràcter, però aquesta fou la mateixa teoria repetida davant totes les desgràcies de l'època medieval, la pobresa, la pesta, la fam, etc.

(*) És veritat també que a l'Europa medieval, els animals, fins i tot insectes o ratolins, foren jutjats amb tota solemnitat per 'crims' comesos contra les persones o la propietat. Avui dia no cercam éssers culpables per similars danys.

Dirigides als grans propietaris o persones riques, foren ordres com la del rei Pere a l'any 1374 per la reducció en el nombre d'esclaus, on parlava de propietaris amb seixanta o més esclaus i manava que tan sols mantinguessin 'els necessaris pel servei personal i el cultiu dels terrenys' (transcripció de Miquel Bonet, 1897, p. 359). 1374-75 foren anys de fam i el govern temia que augmentés el perill de

grups d'esclaus desocupats o desesperats voltant pel camp.

Un esclau o esclava mai no tenia una existència satisfactòria i amb freqüència el seu tractament era brutal. No és estrany que el suïcidi fos sovint un opció atractiva per ells. Un qüestió pertinent és si el sistema vigent brutalitzava més l'esclau o l'amo?

FONTS CITADES

_RRV2

_Gabriel Llopart, "La Torre de defensa de "la Vall" y la angustia existencial de la población costera mallorquina en el Trescientos.", *Estudis Balearics* 13, 1984

_Henri Bresc, "L'esclave dans le monde mediterraneen des XIVe et XVe siecles: problemes politiques, religieux et moraux", *XIII Congrès d'Història de la Corona d'Aragó*, Ponències, 1990

_Jordi Ventura, "Els inicis de la Inquisició espanyola a Mallorca", *Randa* 5, 1977

_Álvaro Santamaría, *Historia de Mallorca, vol. III*, "El reino privativo de Mallorca" 1978

_Antonio Planas Rosselló, "El Mestre de Guaita y la custodia del los esclavos en Mallorca", *BSAL* 52, 1996

_Pujol, Margalida, "L'esclavitud en el regne de Mallorca", *BSAL* 52, 1996

_Francesc Canals, *Judicis 1*

_Antoni Mas i Forners, *Esclaus i catalans, esclavitud i segregació a Mallorca durant els segles XIV i XV*, 2005

_M. Rafael Juan, "Cofradías de Libertos de Mallorca" *BSAL* 34, 1973-75

_Miquel Bonet, "Orden disminuyendo el número de esclavos en Mallorca (1374)", *BSAL* 7, 1897-98

FIGURES CREANT BINISSALEM

CAPÍTOL 30

[214] Mahiet, Maitre del Cambrai Missal, (1332-1350) *Chroniques de France ou de St. Denis*, França, Royal 16 G VI, fol. 442, The British Library,

[215] Pintura andalusí del segle XIII, Escola sufi de Ricot, (Murcià) http://www.webislam.com/articulos/34368-que_aporte_cultural_dimos_a_europa.html, consulta de 08.11.2015.

[216] Dioscòrides, *De Matèria Medica* (segle XII o XIII) en idioma àrab, Espanya http://en.wikipedia.org/wiki/File:Dioscorides_De_Materia_Medica_Spain_12th_13th_century.jpg

[217] Dioscòrides, *De Matèria Medica*, (1224) Iraq, Escola de Bagdad, Metropolitan Museum of Art, <http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/13.152.6>

[218] Ibn-Al-Baytur, *Libro recopilatorio de medicinas y productos alimenticios simples*, (1227-48) en idioma àrab, Damasc, http://profsalimchettah.weebly.com/uploads/4/7/7/8/47781785/8162807_orig.jpg consulta de novembre, 2015

[219] Com funciona un *shaduf*, <http://akvopedia.org/contentonly/File:CounterpoiseLift.jpg> consulta de novembre, 2015

[220] Ismail Al-Jazari, *Book of Knowledge of Ingenious Mechanical Devices* (vers el 1200) en idioma àrab, Damasc https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Al-Jazari_Automata_1205.jpg

[221] 'Pou àrab', Capella Palatina, Palerm, Sicília, (vers el 1150) http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Arabischer_Maler_der_Palastkapelle_in_Palermo_003.jpg

Creant la vila de Binissalem

Un mosaic de cent-cinquanta anys del Regne de Mallorca,
des del 1231

Pel que fa a les imatges, fotografies i il·lustracions: Atès que algunes fotografies, imatges i il·lustracions contingudes en aquesta obra han estat realitzades per tercers, la reutilització i difusió d'aquestes no està coberta per la llicència Creative Commons ni per cap altra llicència, per la qual cosa la seva utilització serà responsabilitat de la persona que en faci ús. En cas que un tercer trobàs que en aquesta obra s'ha fet un ús no autoritzat de les seves imatges, fotografies o il·lustracions pregam que es posi en contacte amb info@creantbinissalem.com per a la seva retirada o correcció.